

2. Iertarea, pentru a-i apropia pe ceilalți. Este o urgență de a introduce iertarea în viața noastră. Avem nevoie să iertăm și să fim iertați. Peste tot, în Evanghelie, întâlnim iertarea. A iubi înseamnă a ierta. Iertarea este mai mult decât un sentiment, este o forță cu urmări binefăcătoare. 3. Smerenia, virtute esențială, stâlp central al creștinismului. Este virtutea care ne dă sentimentul propriei slăbiciuni și insuficiențe. Se revelează și în situații de acută singurătate. Persoana care suferă de solitudine trebuie să considere smerenia ca obiectiv prioritar, să o privească și primească, nu venită accidental, ci ca roadă a reculegerii. 4. Puterea rugăciunii. Când ne rugăm nu suntem singuri. Pentru noi creștinii forța rugăciunii este greu de fixat în repere matematice. Ne pune în legătură cu Dumnezeu, prezența Sa umplându-ne mai mult decât ne putem imagina. În Sfânta Evanghelie apelurile Mântuitorului la rugăciune sunt constante. Aflăm unde ne putem ruga și cum rugăciunea este o luptă cu ispitele. 5. Bunicii, o inimă și două urechi. Seniorii se simt adesea singuri și inutili. Sunt numeroși totuși cei ce au familii și nepoți. Lor le-ar spune autorul că sunt purtătorii dragostei, factori de unitate și pace, cei ce trezesc la realitate pe cei împovărați. Ei sunt depozitarii istoriei familiei. Ei sunt sau pot deveni providențiali, „pompieri”, dinamici și entuziaști, ajutorul mereu la îndemână, chiar departe fiind, ei păstrează un loc simbolic puternic în familie.

Concluzia vizează problematica preotului, chipul său și misiunea sa în raport cu singurătatea. Chiar dacă opinia sa este una marcată de cerințele crezului său confesional, multitudinea de însușiri și aspirații ne poate fi de folos și nouă. Nu este neglijată vocația de jertfitor a preotului, de om pentru alții, de cel pentru care Hristos este prioritate. Nu este ignorată nici participarea laică la succesul misiunii preoțești, ajutorul și rugăciunile credincioșilor fiind energii de neînlocuit. Recapitularea sfaturilor de la final dă o limpezime aparte, suscită un interes deosebit, promovând și necesitatea meditației. Soluțiile ce reies de aici sunt nu numai accesibile, ci și cu efecte benefice, în prezent și în perspectivă.

Pr. Lect. Dr. Mihai Iosu

Pierre Hadot, *Filozofia ca mod de viață. Convorbiri cu Jeannie Carlier și Arnold I. Davidson*, traducere de Adrian Cotoră, Editura Humanitas, București, 2019, 264 p., ISBN: 978-973-50-6356-6

Dacă unii comentatori au evidențiat dimensiunea prin excelență reflexivă a filosofiei¹², au fost alții, printre care și Pierre Hadot (1922-2010), care au accentuat dimensiunea existențială, experiențială a actului filosofic. În cadrul acestui demers se

¹² A se vedea, de exemplu, Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, Traducere Vasile Drăgan, Editura Humanitas, București, 1994. Autoarea vorbea despre „spiritele mari” care, animate de „mirarea lor filosofică radicală”, au fost capabile să depășească „ceea ce în viața de fiecare zi trece drept de la sine înțeles, spre a pune niște întrebări fundamentale”. În acest sens, mirarea filosofică reprezintă o „mărturie a forței creatoare și capacității de invenție a omului” (p. 6).

înscris și volumul de față¹³, rezultat în urma convorbirilor cu Jeannie Carlier și respectiv Arnold I. Davidson – cel care a tradus opera lui Hadot în limba engleză și a făcut-o cunoscută în Statele Unite ale Americii.

Într-un fel, volumul de față poate fi rezumat într-o singură întrebare, care l-a marcat neosetenit pe Pierre Hadot: ce este filosofia antică? (p. 213). Răspunsul posibil se înscrie în parcursul intelectual și moral al celui interviuat¹⁴. Astfel, ilustrând parcă celebrul citat al lui I. Kant – „Două lucruri îmi umplu sufletul cu mereu nouă și crescândă admirație: *cerul înstelat* de deasupra mea și legea morală din mine” –, cerul înstelat îi va produce tânărului Pierre o experiență inefabilă ce îl va marca toată viața. Ni se spune: „am fost invadat de o angoasă deopotrivă înfricoșătoare și încântătoare¹⁵, provocată de sentimentul prezenței lumii, sau a Totului, și al prezenței mele în această lume” (p. 23).

Experiența decisivă relatată anterior se va regăsi și în momentul în care Hadot va schimba macazul de pe teologie pe filosofie. (Primul contact cu aceasta din urmă a fost indirect: prin intermediul lui Montaigne, este descoperită faimoasa definiție platoniciană, conform căreia a filosofa înseamnă a te pregăti pentru moarte.) Contactul direct cu filosofia se va produce prin ceea ce Pierre Hadot va teoretiza mai târziu în repetate rânduri în opera sa: „exercițiile spirituale”. Textele filosofice antice nu sunt caracterizate de ordine și claritate absolută; dar, fără a fi desăvârșite din punct de vedere al logicii formale, ele sunt relevante pentru scopul lor formativ, nu pur informativ (p. 99). Dialogurile filosofice reprezintă așadar „experiențe de gândire” sau, altfel spus, exerciții despre „cum să gândim”.

Filosofia ca pregătire pentru moarte nu este un fapt echivalent cu a refuza lumea aceasta. Dimpotrivă, a te pregăti pentru moarte înseamnă tocmai să te pregătești pentru a trăi cu adevărat. Cu cuvintele lui Hadot, să depășești „eul parțial și părtinitor”, să te ridici la o „perspectivă de sus”, la o „perspectivă universală”.

Dimensiunea holistică a actului filosofării are consecințe directe, existențiale. Ca exemplu ne este amintit împăratul stoic Marcu Aureliu, care a dat dovadă de empatie, de conștientizare a apartenenței sale la o comunitate umană față de care trebuie să nutrească o mare responsabilitate (de exemplu, aflând de moartea unor copii trapeziști, și-a făcut timp,

¹³ Și alte scrieri, traduse și publicate în limba română, susțin această pledoarie pentru sensul existențial al actului filosofic: Pierre Hadot, *Ce este filosofia antică?*, traducere George Bondor și Claudiu Tipuriță, prefață de Cristian Bădiliță, Editura Polirom, Iași, 1997; Idem, *Plotin sau simplitatea privirii*, traducere Laurentiu Zoicaș, prefață de Cristian Bădiliță, Editura Polirom, Iași, 1998; Idem, *Exerciții spirituale și filosofia antică*, traducere Constantin Jinga, Editura Sf. Nectarie, Arad, 2015; Idem, *Studii de filosofie antică*, traducere Constantin Jinga, Editura Sf. Nectarie, Arad, 2017.

¹⁴ Date biografice la G. Catapano, „Pierre Hadot (1922-2010)”, în *Adamantius XVII* (2011), p. 348-352.

¹⁵ Inevitabil, cititorul este dus cu gândul la *mysterium tremendum et fascinans*, analizat ca experiență fundamentală a sacralului de Rudolf Otto, *Sacral. Despre numinos*, traducere Ioan Milea și Silvia Irimeia, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2015.

Recenzii

deși conducea peste milioane de supuși, să de dispoziție ca aceste exerciții să fie pe viitor protejate cu plase de siguranță).

Această responsabilitate trebuie să-i anime pe toți oamenii, inclusiv pe oamenii de știință (p. 108). Pe de altă parte, dimensiunea holistică, universală a filosofiei nu trebuie să constituie prilejul unei ieșiri din timp, o indiferență față de locul și timpul în care trăiește cineva. Din contră, fiecare om se cuvine a fi responsabil față de toți semenii lui, asemenea lui Socrate, cel care le spusese atenienilor: „Cine, mai mult ca mine, a dat uitării propriul interes pentru a vă purta de grijă vouă?”.

Faptul că în această atitudine – pe care, cu trimitere la Socrate, am putea-o numi maieutică – cineva ar putea identifica o notă de naivitate îi era conștient și lui Hadot însuși, care însă o socotea tot o trăsătură caracteristică a filosofiei adevărate. Ea se leagă de ceea ce filosofii stoici și epicurieni postulau: *carpe diem* („trăiește clipa”). Pierre Hadot arată că a resimți importanța clipei prezente înseamnă a trăi fiecare clipă ca și cum ar fi în același timp ultima și prima, ca și cum a-i privi lumea „în mod naiv” pentru prima dată (p. 253).

Mesajul autorului este așadar clar formulat: ghidați de filosofii antici, să regăsim astăzi principiile etice pentru a duce o viață „mai conștientă, mai rațională, mai deschisă spre alții și spre imensitatea lumii” (p. 171).

Traducerea în limba engleză a volumului de față poartă titlul „Doar prezentul este fericirea noastră”¹⁶. Acesta reflectă, pe de o parte, influența exercitată asupra autorului de scrierile antice ale lui Marcu Aureliu și Epictet¹⁷, iar pe de altă parte, convingerea sa sinceră că aceste scrieri își păstrează încă nealterată prospețimea și relevanță pentru omul zilelor noastre, în încercarea sa neostenită de a găsi un sens al vieții. Este motivul pentru care recomand cartea prezentată anterior tuturor celor marcați de „mirare”, ca act filosofic primordial, dar și de „viață”, ca minunat prilej de reflecție la destinul fiecăruia dintre noi pe parcursul existenței sale. Făgăduiesc o lectură incitantă, plină de bucurii spirituale și revelații tainice! Și cine știe, poate că și altcineva va putea spune, asemenea unui tânăr american care, după ce a citit ediția în engleză a cărții lui Hadot, *Ce este filosofia antică?*, i-a scris autorului o scrisoare în care mărturisea: „You changed my life (Mi-ai schimbat viața)”!

Conf. Dr. Daniela Preda

¹⁶ Pierre Hadot, *The Present Alone Is Our Happiness: Conversations with Jeannie Carlier and Arnold I. Davidson*, Stanford University Press, 2008.

¹⁷ De altfel, P. Hadot a editat și comentat în limba franceză scrierile lui Marcu Aureliu, iar în ultima parte a vieții a și publicat o lucrare dedicată „Manualului” lui Epictet: Pierre Hadot, *Marc Aurèle. Ecrits pour lui même, texte établi et traduit par Pierre Hadot, avec la collaboration de Concetta Luna*. vol. 1 (general introduction and Book 1). Paris, Collection Budé, 1998; Idem, *Apprendre à philosopher dans l'antiquité. L'enseignement du Manuel d'Epictète et son Commentaire néoplatonicien* (cu Ilsetraut Hadot) (*Le livre de poche* 603), LGF, Paris, 2004.